

tidsskrift sb., -et, -er, i sms.
 tidsskrift- el. tidsskrifts-, fx
 tidsskrift(s)artikel.

tidsspild sb., -et el. tids-

spilde sb., -t.

Nyt fra Sprognævnet

undersøgelser, spørgsmål, tj. pl. ene

tidsstemple vb., -ede.

tidsstempling sb., -en, -er.

På beløbet eller lige på?

Af Marianne Rathje, Simon Bierring Lange og Anna Kristiansen

Da sprogkampagnen *Gang i sproget* i 2010 gik i luften, var det med den underholdende og populære sprogquiz ”Test din sprogalder”. Her skulle man bl.a. forestille sig at man stod ved kassen i supermarkedet og skulle betale. Ens sprogalder var højest hvis man valgte ”Tager de rigsdaler, min gode mand?”, midt- imellem hvis man valgte ”Bare på beløbet”, og yngst var man i testen hvis man svarede ”Lige på”. Den antagelse der ligger bag testen, til trods for at den selvfølgelig er karikeret, svarer til en formodet, igangværende sprogforandring vi selv har lagt mærke til: Det udbredte *bare på beløbet* har fået konkurrence af udtrykket *lige på*. Vi satte os derfor for at undersøge om *lige på* er ved at overhale *på beløbet* når det gælder danskernes favoritudtryk under dankortbetaling ved kassen i supermarkedet. Med andre ord vil vi gerne vide:

- Om *lige på* er ved at erstatte *på beløbet*, dvs. hvilket udtryk der er flest der bruger?
- Om der er forskel på hvem der siger *på*

beløbet og *lige på*? Hvis det er de unge, kvinderne og københavnere der siger *lige på*, har vi (sociolingvistiske) argumenter for at der kan være tale om ikke bare variation, men om en igangværende sprogforandring¹ (se fx Labov 2001: 274, Chambers 2003: 212 og Jensen & Maegaard 2010), så et underspørgsmål er:

- Er *lige på* det udtryk vi kommer til at høre mest under dankortbetalinger i fremtiden?

Hvordan gjorde vi?

For at få svar på vores spørgsmål kontaktede vi butikskæden Netto, som indvilgede i at lade Dansk Sprognævn observere dankortinteraktionen i en række butikker. Grundlaget

¹ Undersøgelserne der viser at sprogforandringsmønstrene ser således ud, er dog fortrinsvis koncentreret om træk på det udtalemæssige og bøjningsmæssige niveau, hvorimod vores undersøgelse går på de leksikalske og pragmatiske niveauer. Vi går dog alligevel ud fra at de samme mønstre kan genfindes på disse niveauer.

for vores undersøgelse er derfor et datakorpus indsamlet i 7 Nettobutikker: 4 i provinsen (i Jylland og på Sjælland) og 3 i København. Korpuset består af i alt 472 betalinger med dankort, heraf var 55 % kvindelige dankortbetalere, og 45 % var mænd. Aldersmæssigt stod de yngste dankortbetalere på 18-30 år for 39 % af interaktionerne, mellemkategorien på 30-50 år for 47 % af interaktionerne, og den ældste alderskategori på 50-90 år stod for 14 % af dankortbetalingerne. Geografisk kommer 51 % af dankortinteraktionerne fra butikker på Sjælland, 49 % fra Jylland; 36 % kommer fra butikker i København, 64 % fra provinsen; 67 % kommer fra en dansk storby, 33 % fra en lille dansk by.

Vi besøgte Nettobutikkerne i ”myldretiden”, hvor der var flest kunder, nemlig i tidsrummet kl. 16-19. Vores fremgangsmåde når vi observerede i butikkerne, var først at kategorisere kunderne i forhold til køn (mand eller kvinde), alder (ung, middel eller ældre) og geografisk placering (hvor butikken lå) og dernæst at notere hvad kunderne sagde når de betalte med dankort. Denne metode har nogle oplagte svagheder. Først og fremmest er alderen på undersøgelsens deltagere baseret på et skøn fra den der observerer interaktionen, og det kan dermed ikke udelukkes at nogle af kunderne er røget i en forkert alderskategori. Undersøgelsens resultater skal ses i lyset af dette, men denne omstændighed ændrer ikke ved undersøgelsens overordnede resultater som præsenteres nedenfor.

En anden svaghed ved undersøgelsens design er at man uden lydoptagelser at falde tilbage på nogle gange kan have svært ved at høre hvad folk siger i en given interaktion. Grunden til at vi valgte at observere uden at

optage interaktion på fx video, udsprang af et hensyn til at dankortinteraktion er et følsomt område, hvor det er vigtigt at kunderne af åbenlyse årsager ikke føler sig overvåget. Vi har elimineret disse fejlkilder ved at frasortere alle interaktioner hvor vi ikke var fuldstændig sikre på hvad der blev sagt.

Endelig er undersøgelsen kun foretaget i én butikskæde, og man kan formode at Nettobutikkerne i en vis grad tiltrækker særlige kundesegmenter – og det kan igen formodes at have en indflydelse på undersøgelsens resultater.

Med disse forbehold in mente giver undersøgelsen stadig et overordnet billede af hvad folk siger når de betaler med dankort, og kan dermed besvare vores indledende spørgsmål.

Hvad sagde de?

Leksikalsk kategorisering

Ved de 472 dankortbetalinger har vi observeret 52 forskellige udtryk. Flere af disse udtryk ligger dog forholdsvis tæt på hinanden leksikalsk set, og vi har derfor valgt at samle dem i leksikalske kategorier. Der er 6 forskellige leksikalske kategorier, nemlig ”på beløbet”, ”lige på”, ”modal/hjælpeverb + over” (dvs. ytringer der indledes med *kan*, *må*, *skal*, *være*, *have* + *over*), ”ja/tak”, ”ingenting siges” og ”ekspedient indleder”. Med undtagelse af de to sidste kategorier hvor dankortinteraktionen enten forløber uden ord, eller ekspedienten fører ordet, dækker kategorierne over et antal forskellige udsagn. I tabel 1 fremgår det hvilke udtryk vi har samlet i de forskellige leksikalske kategorier.

Ud over de udtryk man kan se i tabel 1, var der to som er uden for kategori. Det var en kunde som sagde *værsgo*, en bemærkning der

<i>På beløbet</i>	<i>Lige på</i>	<i>Modal/hjælpeverbum + over</i>	<i>Ja/tak</i>
<i>På beløbet</i>	<i>Lige på</i>	<i>Kan jeg få den på x over?</i>	<i>Ja</i>
<i>Bare på beløbet</i>	<i>Bare lige på</i>	<i>Må jeg få den på x over?</i>	<i>Tak</i>
<i>Bare på beløbet, tak</i>	<i>Bare lige på, tak</i>	<i>Er det muligt at få x over?</i>	<i>Ja, tak</i>
<i>Ja, bare på beløbet, tak</i>	<i>Lige på, tak</i>	<i>Kan jeg få den på x?</i>	<i>Ja herpå, tak</i>
<i>På beløbet, tak</i>	<i>Ja, bare lige på</i>	<i>Kan du ikke bare tage x over?</i>	<i>Jep</i>
<i>Ja tak, bare på beløbet</i>	<i>Det får du lige</i>	<i>Kan jeg få x over beløbet?</i>	<i>Jeps</i>
<i>Ja, jeg tager på beløbet</i>	<i>herpå</i>	<i>Tager den bare på x</i>	<i>Ja, nu skal jeg</i>
<i>Ja, jeg tager den på beløbet, tak</i>	<i>Lige på, tak</i>	<i>Har du mulighed for at give mig x</i>	<i>være der</i>
<i>Jeg tager den bare på beløbet, tak</i>	<i>Ja, lige på</i>	<i>over?</i>	<i>Jeg tager den</i>
<i>På beløbet bare</i>		<i>Kan jeg lave den på x over?</i>	<i>her</i>
<i>Vil du lave den på beløbet?</i>		<i>Kan du lave den på x?</i>	<i>Ja, her</i>
<i>Vi tager på beløbet</i>		<i>Jeg skal bede om x over</i>	<i>Mhm</i>
<i>Ja, bare på beløbet</i>		<i>X over</i>	
<i>Ja tak, på beløbet</i>		<i>Kan du skrive x over?</i>	
<i>Jeg skal bare have den på beløbet</i>		<i>Jeg tager den på x</i>	
<i>Ja, på beløbet</i>		<i>Kan du lægge x oveni?</i>	

Table 1: Leksikalsk kategorisering

ikke passer ind i vores kategorier, og en som under dankorttransaktionen spurgte til prisen på en vare. Vi har derfor sorteret disse interaktioner fra i behandlingen af vores data. Det skal også bemærkes at der med udsagn i kategorien ”modal/hjælpeverbum + over” er tale om en anden handling en de resterende kategorier: Man ønsker at få penge med sig. Men kategorierne er ens på den måde at de afspejler de muligheder for udsagn der er ved en hvilken som helst dankortinteraktion.

I tabel 2 ses fordelingen af observationerne på de seks nævnte leksikalske kategorier.

Som det fremgår af tabellen, er udtryk der indeholder *på beløbet*, det mest brugte (42 %), og det ser dermed *ikke* ud til at *lige på* (9 %) er på vej til at erstatte *på beløbet* lige med det første når man kigger på hvor udbredte udtrykkene er.

Ud over at få afgjort hvordan det ser ud med konkurrencen mellem *på beløbet* og *lige på*, viste der sig to overraskende resultater: For det første er der en hel del der (kun) siger *ja* eller *tak*, og for det andet var der en for-

Kategori	Antal observationer	%-fordeling
<i>På beløbet</i>	199	42 %
<i>Lige på</i>	43	9 %
Modal/hjælpeverbum	31	7 %
<i>Ja/tak</i>	50	11 %
Ingenting siges	119	25 %
Ekspedient indleder	28	6 %
I alt	470	100 %²

Table 2: Observationernes fordeling på leksikalske kategorier

² Den procentmæssige fordeling er rundet af til nærmeste hele procent.

holdsmæssigt stor andel af dankortinteraktionerne, nemlig 25 %, hvor kunden ikke sagde noget, og kommunikationen altså i bedste fald var nonverbal (i hvert fald fra kundens side). Begge uventede resultater afspejler altså en overraskende minimalisme i dankortinteraktionerne.

Pragmatisk kategorisering

Det primære i vores undersøgelse var at finde ud af hvilket udtryk der blev anvendt mest – *på beløbet* eller *lige på* – men vi lagde også mærke til at der var forskel på hvor mange ”høflighedsmarkører” dankortbetalerne brugte. Derfor foretog vi også en pragmatisk kategorisering af vores data. Vi har valgt at

Ingen høflighedsmarkører	1 høflighedsmarkør	2 høflighedsmarkører
<i>På beløbet</i>	<i>Bare lige på</i>	<i>Bare lige på, tak</i>
<i>Ja jeg tager på beløbet</i>	<i>Lige på, tak</i>	<i>Bare på beløbet, tak</i>
<i>Lige på</i>	<i>Bare på beløbet</i>	<i>Kan du ikke bare tage x over?</i>
<i>X over</i>	<i>Kan jeg få den på x over?</i>	<i>Jeg tager den bare på beløbet, tak</i>
<i>Ja</i>	<i>Må jeg få den på x over?</i>	<i>Ja, bare på beløbet, tak</i>
<i>Jep</i>	<i>Er det muligt at få x over?</i>	<i>Ja tak, bare på beløbet</i>
<i>Jeps</i>	<i>Kan jeg få den på x?</i>	
<i>Ja nu skal jeg være der</i>	<i>Kan jeg få x over beløbet?</i>	
<i>Jeg tager den her</i>	<i>Tager den bare på x</i>	
<i>Ja her</i>	<i>Har du mulighed for at give mig x over?</i>	
<i>Vi tager på beløbet</i>	<i>Kan jeg lave den på x over?</i>	
<i>Mhm</i>	<i>Kan du lave den på x?</i>	
<i>Jeg tager den på x</i>	<i>Jeg skal bede om x over</i>	
<i>Ja, på beløbet</i>	<i>Ja, jeg tager den på beløbet, tak</i>	
<i>Ja, lige på</i>	<i>På beløbet, tak</i>	
	<i>Ja tak</i>	
	<i>Ja herpå, tak</i>	
	<i>På beløbet bare</i>	
	<i>Ja, bare lige på</i>	
	<i>Vil du lave den på beløbet?</i>	
	<i>Ja, bare på beløbet</i>	
	<i>Det får du lige herpå</i>	
	<i>Ja tak, på beløbet</i>	
	<i>Kan du skrive x over?</i>	
	<i>Jeg skal bare have den på beløbet</i>	
	<i>Kan du lægge x oveni?</i>	
	<i>Lige på, tak</i>	

Tabel 3: Pragmatisk kategorisering

de ord og udtryk der tæller som høfligheds-markører, er interjektionen *tak*, adverbiet *bare* og udtryk der er udformet som en forespørgsel, fx ”Kan jeg få den på x kroner over?” (i modsætning til en ordre a la ”Giv mig x kroner over!”). I tabel 3 kan man se hvilke udtryk vi har placeret i de forskellige kategorier.

Tabel 4 viser observationernes fordeling på de pragmatiske kategorier.

Kategori	Antal observationer	%-fordeling
Ingenting siges	119	25 %
Ingen høflighedsmarkør	123	26 %
1 høflighedsmarkør	178	38 %
2 høflighedsmarkører	22	5 %
Ekspedient indleder	28	6 %
I alt	470	100 %

Tabel 4: Observationernes fordeling på pragmatiske kategorier

Som tabellen viser, er det almindeligste at have en enkelt høflighedsmarkør (38 %). Hernæst kommer det at sige ingenting (25 %) eller ikke at have nogen høflighedsmarkører i sit udsagn (26 %). Hvis de to sidste kategorier lægges sammen, fordi ingen af dem indeholder høflighedsmarkeringer, udgør disse dog hovedparten, nemlig 51 %. Sjældent (5 %) er det derimod at have 2 høflighedsmarkører. At ekspedienten indleder, kan ikke rigtig sammenlignes med de øvrige pragmatiske kategorier, ud over at man kan se denne handling som en høflig gestus fra ekspedientens side: Han eller hun ønsker fx ikke at der ingenting siges.

Hvem sagde hvad?

Leksikalsk kategorisering

Som det fremgik ovenfor, er der altså stadig flest danskere der siger *på beløbet* (eller varianter heraf). Men der er jo alligevel 9 % der siger *lige på*, så kan vi sige noget om hvorvidt dette tal vokser i de kommende år, så vi har med en spirende sprogforandring at gøre? Vi kan i hvert fald se på hvem det er der siger *lige på*, og ud fra disse resultater slutte os frem til om vi kommer til at se mere til *lige på* i fremtiden.

Tidligere sociolingvistisk forskning viser som nævnt at det ofte er *kvinderne, de unge og københavnernes* der fører an når sproget ændrer sig. Det er derfor interessant at se på om der viser sig sådanne forskelle i hvad man siger når man betaler med dankort.

Undersøgelsen viser på det kønsmæssige punkt at mændene signifikant oftere end kvinderne siger *lige på*. Hvis kvinderne altså er de sproglige bannerførere hvad sprogforandring angår, som tidligere forskning har påvist (og hvis disse forskningsresultater kan overføres til vores undersøgelse), har vi sandsynligvis *ikke* at gøre med en sprogforandring når det gælder *lige på*: Kvinderne har vendt tommelfingeren nedad til *lige på*, og vi havde altså *ikke* ret i vores antagelse om at *lige på* vil være det man siger når man betaler med dankort i fremtiden.

Tidligere forskning peger også på at det er *de unge* der går forrest når det gælder nyt sprog. Hvis de unge bruger *lige på* mere end de ældre, kan det derfor være en indikation på at vi har at gøre med en sprogforandring. Der er ikke signifikant forskel på unge og ældre mht. *lige på* og *på beløbet*, men de unge siger procentuelt lidt mere *lige på* end de >

Kategori	Unge	Midaldrende	Ældre
<i>På beløbet</i>	37 %	47 %	42 %
<i>Lige på</i>	11 %	9 %	5 %
Modal/hjælpeverb + <i>over</i>	3 %	7 %	16 %
<i>Ja/tak</i>	10 %	11 %	11 %
Ingenting siges	37 %	18 %	17 %
Ekspedient indleder	2 %	8 %	9 %
I alt	100 %	100 %	100 %

Tabel 5: Leksikalske kategorier fordelt på aldersgrupper

midaldrende og ældre, der i stedet siger *på beløbet* eller en variant heraf (se tabel 5).

Når unge er først med de nyeste sprogudviklinger, skulle man altså tro at *lige på*, som bruges lidt mere af unge, er fremtidens udtryk. Men det er lige indtil man kigger på de geografiske forskelle. Der er nemlig signifikant flere jyder end københavnere der siger *lige på*, og tidligere forskning har vist at sprogforandringer oftest starter i Københavnsområdet og udgår herfra til resten af landet. Så selvom de unge siger mere *lige på* end de andre aldersgrupper, så er det værd at bemærke at det faktisk er de *jyske* unge. Dette fortæller os at *lige på* muligvis har været et smart udtryk som de unge har brugt, men at det måske ikke anses for smart længere: Det bruges af de *jyske* unge, men bruges ikke (længere?) af de unge der går allerforrest i sprogudviklingen, nemlig de unge københavnere. Dette støttes også af at der er signifikant flere i provinsen end i København der siger *lige på*.

Men hvad siger de så, de smarte københavnere; hvad bliver det nye sort når det gælder dankortudtryk? Det bliver i hvert fald sandsynligvis heller ikke *på beløbet*, som signifikant flere i provinsen siger ift. i København. Men meget tyder på at det nye udtryk kunne

blive *ja* eller *tak*. Denne kategori anvendes signifikant mere af københavnere end af provinsboere, der er flere i byen end på landet der siger *ja* eller *tak*, og de københavnske unge siger procentuelt oftere *ja* eller *tak* end de *jyske* unge når ekspedienten har fortalt hvilket beløb man har købt for. Den sproglige tendens går altså i retning af en sproglig minimalisme hvor man går ud fra at man betaler med dankort på beløbet, medmindre man siger andet. Dette resultat støttes også af hvor mange og hvem der slet ikke siger noget når de får præsenteret beløbet af ekspedienten, som vi skal se nærmere på nedenfor.

Pragmatisk kategorisering

Kan de oplysninger vi har om dankortbeta-lernes køn, alder og geografiske baggrund, fortælle os noget om tendenser ift. høflighedsmarkører?

Mht. alder er der signifikant flere ældre der har 1 høflighedsmarkør end de unge, og de midaldrende har signifikant oftere 2 høflighedsmarkører end de unge. Hårdt trukket op vil dette altså sige at jo ældre man er, des flere høflighedsmarkører bruger man (se tabel 6).

Folk på landet har også signifikant oftere både 1 og 2 høflighedsmarkører end folk i byen, så alt i alt får vi bekræftet noget vi må-

Kategori	Unge	Midaldrende	Ældre
Ingenting siges	37 %	18 %	17 %
Ingen høflighedsmarkør	29 %	26 %	17 %
1 høflighedsmarkør	30 %	41 %	52 %
2 høflighedsmarkører	3 %	6 %	5 %
Ekspedient indleder	2 %	8 %	9 %
I alt	101 %	99 %	100 %

Tabel 6: Pragmatiske kategorier fordelt på aldersgrupper

ske havde på fornemmelsen: Landboere og ældre er mere høflige end byboere og unge – i hvert fald når det gælder dankortinteraktion.

En mulighed for dankortbetalerne er slet ikke at sige noget når de betaler. Interaktionen forløber altså i sådanne tilfælde således: Ekspedienten henvender sig efter endt indscanning af varernes stregkoder til kunden med et beløb, fx ”Så bliver det 324,50”. Herefter finder kunden sit dankort frem, stikker det ned i dankortaf læseren, taster sin kode og tager sit kort igen. Der er altså ingen mundtlig interaktion fra kundens side, i mange tilfælde heller ingen form for øjenkontakt. Kunden er altså i disse tilfælde ikke ”verbalt kommunikerende”. En sådan (sproglig) adfærd fra kundens side kan tolkes som at han opfatter situationen som så automatiseret at han ikke behøver at sige noget. Man kan også opfatte kundens manglende verbale ytringer som uhøflighed fordi der ligger en sproglig afvisning af ekspedienten eller i hvert fald en sproglig asymmetri mellem kunde og ekspedient: Du siger noget til mig, men jeg svarer ikke.

Og hvem er de tavse kunder så? Mændene siger signifikant mere ingenting end kvinderne, hvilket sikkert bekræfter nogens fordomme (!), men set i en sprogforandrings-sammenhæng ser man ofte at kvinderne går

forrest: Betyder det så at vi ikke kan forvente os en stigende tendens til at sige ingenting? Noget kunne tyde på at det ikke er sådan, eftersom unge siger signifikant mere ingenting end midaldrende og ældre, og kigger vi på ”ingenting”-sigernes geografiske baggrund, siger københavnere signifikant mere ingenting end folk i provinsen, og byboere siger signifikant mere ingenting end landboere. Det sidste måske fordi de ikke får lov: Når der er optræk til tavs kommunikation på landet, indleder ekspedienten på landet signifikant oftere end ekspedienten i byen, dvs. stiller spørgsmålet ”På beløbet?” - og undgår dermed tavsheden.

Det med at sige ingenting og ikke have ret mange høflighedsmarkører er dermed både et ungdomsfænomen, et byfænomen og et københavnerfænomen, og var det ikke for det faktum at det også er et mandefænomen, ville disse resultater være indicier på en fremtidig sproglig minimalisme ved dankortinteraktioner.

Fremtidens dankortinteraktion: sproglig minimalisme

Vores undersøgelse af dankortinteraktion har først og fremmest vist at *lige på* ingenlunde er ved at overhale *på beløbet* som danskernes favoritudtryk ved kassen. *På beløbet* og >

Marianne Rathje (f. 1973) er forsker i Dansk Sprognævn.

Simon Bierring Lange (f. 1986) er studentermedhjælper i Dansk Sprognævn.

Anna Kristiansen (f. 1985) er studentermedhjælper i Dansk Sprognævn.

varianter heraf er stadig det mest udbredte udtryk, og når man kigger på hvem der især anvender *lige på*, ser det ikke ud til at der er tale om en igangværende sprogforandring: Måske har *lige på* en kort overgang været et smart modeudtryk, men i hvert fald ser det ikke ud til at de der plejer at gå forrest mht. sprogforandring, dvs. kvinder, unge og københavnere, bruger det (længere).

Lige på er altså ikke en reel konkurrence til *på beløbet*, men det ser ud til at de sprogsnarte københavnere og de sprogprogressive unge holder af de minimalistiske *ja* eller *tak* som den dankortinteraktion de benytter sig af (som det eneste). Måske er dette altså fremtidens sproglige udtryk ved dankortbetaling. Hvis der da overhovedet bliver sagt noget i fremtiden, for københavnere og de unge er

også dem der helst ikke siger noget under dankortbetalinger. Så vi kan altså måske forvente os en sproglig fremtid med meget lidt verbal interaktion ved kassen.

Når nu det især er københavnere og de unge der siger *tak* ved dankortbetalingerne, betyder det så at disse er mere høflige end provinsboere og ældre, og at vi dermed kan forvente os en større grad af høflighed fra kundernes side ved kassen i Netto? Nej, det betyder det ikke. For kigger man på det samlede antal af høflighedsmarkører (hvoraf *tak* bare er én), er det især de midaldrende, ældre og landboerne der bruger høflighedsmarkører, og de er erfaringsmæssigt ikke sproglige foregangsmænd.

Vi forudser derfor en større minimalisme ved fremtidige dankortinteraktioner – og dette kan så tolkes som en afspejling af en større fortrolighed ved interaktionen og deraf en større rutinisering efter snart 30 år³ med dankortbetaling i Danmark, eller det kan tolkes som en reduktion af det vi traditionelt forbinder med sproglig høflighed.

Litteratur

- Chambers, J.K. (2003): *Sociolinguistic Theory*, 2. udgave, (1. udgave, 1995), Blackwell, Oxford.
- Jensen, T.J. & M. Maegaard (2010): "Hvor er *bleven* blevet af? Præteritum participium af stærke verber i Jylland", i: *Danske Talesprog 10*, s. 34-56.
- Labov, W. (2001): *Principles of Linguistic Change. Social Factors*. Blackwell, Oxford.

³ Dankortet blev anvendt første gang i 1983 (jf. denstordanske.dk), men man kunne dog først benytte sig af dankort i butikkerne fra 1985 (jf. newz.dk, 1.9.2008).

Vandrende benpølse

Af Pia Jarvad

25.5.2012 var der en rig høst af nye ord i min morgenavis: *vandrende benpølse*, *lyserødt dragetusindben*, *nyseabe*, *toiletflue*, *nudging*, *nudge*, *spiondyr*, *napalmflagermus*, *kamikazedelfin*. Dagen var ellers fredag før pinse, så der skulle man ikke have ventet det store, for nye ord følger ofte med nye fænomener og nye ting der sker, og en fredag før pinse plejer at være agurketidsagtig.

Vandrende benpølse

Som ordet antyder, har vi fat i noget meget specielt. Den vandrende benpølse er faktisk så unik at den er blevet udvalgt til årets top-10-liste over spektakulære dyrefund, og så er den fundet af en dansker, Henrik Enghoff, som er professor ved Statens Naturhistoriske Museum. Dyret er et stort, tykt tusindben fra Tanzania, ca. 15 cm langt og 1,5 cm i diameter, og så ligner det mest af alt en pølse på ben – deraf navnet, som på latin-græsk, som er det fælles internationale sprog for navngivning af dyre- og plantenaevne, er oversat til *Crurifarcimen vagans*, hvor *cruri-* er dannet af stammen *crus*, som betyder 'ben', *farcimen* 'pølse', og *vagans* svarer til 'vandrende'.

Her er det danske videnskabelige sprog udgangspunkt for den internationale betegnelse, og i andre sprog vil det danske være udgangspunkt for nationale ord for dyret, fx engelsk *Wandering Leg Sausage*, tysk *wandernde Wurst*, og i svensk er *benkorv* set.

Henrik Enghoff har skabt andre internationale betegnelser: *lyserødt dragetusindben*, på latin: *Desmoxytes purpurosea*, som på engelsk hedder *shocking pink dragon millipede*. Ganske interessant i en tid hvor vi taler om domænetab og truslen mod dansk, at dansk er oprindelsessproget for andre sprog, men det er ikke ganske uden fortilfælde¹. Store forskere lægger navn til fx måleenheden for magnetisk feltstyrke: *ørsted*, på engelsk, tysk og fransk *oersted* (H.C. Ørsted 1777-1851), til bestemmelsen af bakterier i *grampositiv*, *gramnegativ* bakterie (Chr. Gram 1853-1938), og andre danner ord som bliver optaget i internationale sprog. Det er ord som *stenalder*, *kobberalder* (senere ændret til *bronzealder*) og *jernalder* (Vedel Simonsen i 1813), *køkkenmødding*, *gen*, *genotype*, *fænotype*, *pH*, *eufomani*, *euforisere*, *atto-* og *femto-* (10 i minus attende og 10 i minus femtende).

Den vandrende benpølse hører nu til det internationale ordforråd. Det repræsenterer en interessant orddannelse. Ved langt de fleste gennemskuelige sammensætninger med *ben-* på førstepladsen er der tale om tre hovedbetydninger, og disse tre betydninger kan danne udgangspunkt for en mængde ord:

1) 'lemmer på menneskers og dyrs legemer'

1 Læs mere om dette i Arne Hamburger: Dansk ordeksport. I: Ord til andet. Iagttagelser og synspunkter 2, Dansk Sprognævns skrifter 10, 1980, s. 47-52 >

fx *benvarmer* 'varmer til ben', *benklæder* 'klæder til ben', *benskinne* 'skinne til ben', *benbeskytter*

- 2) 'knogle, skeletdel hos mennesker og dyr',
fx *benfisk*, 'fisk med skelet af ben', *bensplint*, *benpibe* 'hul del af lang knogle',
benbrud, *benvæv* 'væv af materialet ben, knogle', *benhinde* 'hinde omkring benet'
- 3) 'udskåret del af knogle som materiale',
fx, *benfedt* 'fedt af ben, knogler', *benkam*,
benmel 'mel af ben', *benkniv*, *benknap*,
bennål

Andre, mindre produktive efterled til *ben*, hvor *ben* betyder hvad der i form minder om et ben, jf. *koben*, *bukseben*, er fx *benrør* = 'vandplante med facon som ben', *benvask* 'opvaskebalje på høje ben', eller hvad der er beregnet til benene, fx *bengærde* og *benende* (i seng). Dertil kommer leksikaliserede sammensætninger hvor analysen af leddenes betydning ikke umiddelbart er gennemskuelig, fx *benedder* 'betændelse i knoglemarv', *benarbejde* 'grundlæggende arbejde', *benlås* 'ved brug af benene fastlåsning af en person', *benspænd* 'det at sætte benet i spænd for en anden'.

Benpølse skal således høre til gruppe 1) 'pølse med (vandrende) ben', men hvis man ikke ved at det er en art tusindben, ville man nok snarere tolke *benpølsen* som parallel med *benmel*, altså 'pølse af ben', men helheden *vandrende benpølse* kunne omskrives til 'vandrende pølse med ben'.

Vandrende benpølse kunne dog også tolkes anderledes. Adjektivet *vandrende* kan i stedet knytte sig til førsteleddet og ikke til sidsteleddet som beskrevet ovenfor. Her skal konstruktionen derimod opløses til 'pølse med

vandrende ben'. Jørgen Schack² har skrevet om typen og nævner at den ikke er ny, og gamle standardeksempler er *bajersk ølglas*, *ufødt kalveskind* (fx handsker af ufødt kalveskind = handsker af skind fra ufødt kalv), nye som han har fundet er *arktisk miljøprogram*, og den påfaldende *fritgående lammekøller*.

Det normale er således at et foranstående adjektiv lægger sig til hele sammensætningen, mens der her er tale om at adjektivet lægger sig til det første ord i sammensætningen. Konstruktionstypen kendes i de andre nordiske sprog og i engelsk og tysk.

Helheden *vandrende benpølse* har få paralleller: et australsk krybdyr som hedder *vandrende rosengren*, og *vandrende pind*, som er et insekt, og det nyere udtryk *vandrende arbejdstager* (1994) betegner personer som flytter efter arbejdet i Norden og EU. Og så må *søpølsen* og *ildpølsen* også nævnes, begge er havdyr, *søpølsen* har som enkeltindivid form som en pølse, *ildpølsen* danner som gruppe af individer facon som en pølse og udsender kraftigt, blågrønt lys.

Nyseabe

Nyseaben er også et nyfundet dyr. Aben har i en sådan grad opstoppørnæse at den ofte får noget i næsen og derfor må nyse det ud igen. Selve orddannelsen er mere almindelig end *benpølsens*, og forholdet mellem de to led er at førsteleddet angiver den mest karakteristiske aktivitet som andetleddet *abe* udfører, og som dermed er det der i særlig grad adskiller

2 Jørgen Schack (2001): Til en moderne dansk professor. Om attributivforbindelse som førsteled. I: Pia Jarvad mfl. (red.): Sproglige åbninger. E som Erik, H som halvfjerds. Festskrift til Erik Hansen 18. september 2001. Hans Reitzels Forlag, København 2001, s. 80-86.

den fra andre aber, fx *klamreabe*, *brøleabe*. Denne orddannelse genfindes ved mange dyrebetegnelser: *skrigefugl*, *dansemus*, *løbebille*, *svæveflue*, *svirreflue*.

Toiletflue

En *toiletflue* er ikke et dyr, men en påmalet flue i toiletet eller pissoiret som tissetrængende drenge og mænd kan sigte efter og dermed forøge chance for at ramme toilet-kummen. Ældste citat som vi kan finde, er på nettet fra en chatgruppe om børn i september 2010, og der indgår toiletfluen i toilettræningen af smådrenge. I min morgenavis indgik toiletfluen som et eksempel på det nye fænomen at *nudge*, *nudging*, som består i at puffe folk i retning af at gøre det rigtige. Ordret oversat er *nudge* 'puffe let, skubbe'. Et andet eksempel på *nudging* er påmalede fodaftryk som viser vej til en affaldsspand, og det mindsker rent faktisk mængden af henkastet affald. Ordet *nudging* er lån fra engelsk, og det er kendt i dansk siden 2011. Her er det første citat på ordet:

Begrebet er blevet udviklet af to amerikanere (en økonom og en jurist) og benyttes i mange sammenhænge. Inden for forebyggelse benyttes *nudging* til rutinemæssigt at præsentere et valg for brugerne, som øger sandsynligheden for, at de vælger det, som de egentlig ville have valgt, hvis de havde haft tid til nærmere overvejelse. (Politiken 18.2.2011, kronik)

Ordet *nudging* kunne godt behøve et afløsningsord, ordet falder uden for det danske udtale- og ortografisystem. Det hører til inden for adfærdsregulerende foranstalt-

Pia Jarvad (f. 1946) er seniorforsker i Dansk Sprog-nævn.

ninger, men *adfærdsstyring* og *adfærdsregulering*, som vi har i forvejen, er mere negative og udtrykker at andre begrænser en bestemt adfærd, og de er derfor uegnede til at kunne dække det venligt henstillende eller indirekte lokkende der er i begrebet. Ordet *adfærdsmodificerende* har vi set brugt i forbindelse med en skridttæller (*adfærdsmodificerende skridttæller*), og det kunne overvejes at bruge *adfærdsmodificering* og det tilhørende verbum *adfærdsmodificere*, men det er langt og ikke særlig meget lettere at stave eller udtale. Derimod kunne *adfærds-puffe* og *adfærds-pufning* eller slet og ret *puffe*, *pufning* svarende til engelsk *nudge*, *nudging* nok overvejes. I et af vores citater med *nudging* står der således:

For første gang bliver *nudging* eller puf-femetoden brugt bevidst i et lovforslag (om organdonation) (Politiken 31.5.2012)

Spiondyr

De sidste ord i min morgenavis er ganske uinteressante i synsvinklen nye ord eller orddannelse. De er ord dannet til lejligheden; *spiondyr* er 'dyr som fungerer som spioner i militært øjemed', fx 2. verdenskrigs brug af brevduer, af flagermus til at flyve med napalm og nyere tids opdræt af delfiner til at udføre drab (*kamikazedelfin* eller *dræber-delfin*). Ordene har stort set ingen udbre- ➤

delse ud over den artikel som jeg læste i maj 2012, og de kan dannes umiddelbart på ny senere igen hvis man har brug for dem. Det er den slags ord som hverken skal med i en retskrivningsordbog eller en nyordsbog, og de kommer derfor heller ikke med på www.nyeordidansk.dk

Nye ord

Ordene *vandrende benpølse*, *lyserødt dragetuisindben*, *nyseabe*, *toiletflue*, *nudging*, *nudge*, *spiondyr*, *napalmflagermus*, *kamikazedelfin*

illustrerer meget godt forskellige typer af ord som man støder på når arbejdet gælder at finde nye ord: sjældne orddannelsestyper, overført betydning af eksisterende ord eller orddele, engelske ord (og selvdannede afløsningsord), og banale lejlighedsdannelser³. De sidste er meget hyppige. ■

3 Læs mere om lejlighedsdannelser i Jørn Lund: Nye ord. Gennemtræk og tilvækst. I: Ordet fanger. Festskrift til Pia Jarvad i anledning af 60-års-dagen. Dansk Sprognævns skrifter 37. Dansk Sprognævn, 2006, s. 115-125.

NYE BØGER

Retskrivningsordbogen 2012

Den 9. november 2012 udkom 4. udgave af *Retskrivningsordbogen*. Den afløser 3. udgave fra 2001 og er redigeret af Anita Ågerup Jervelund, Jørgen Schack, Jørgen Nørby Jensen og Margrethe Heidemann Andersen.

Hvert af ordbogens ca. 64.000 opslagsord er blevet gennemgået af redaktionen. Der er tilføjet ca. 4.500 nye opslagsord, og der er fjernet en del sjældent brugte ord fra ordbogen. Der er indført ordidentificerende betydningsangivelser ved opslagsord som skønnes at kunne give anledning til tvivl hos en del af ordbogens brugere, ligesom der er anført eksempler på ordenes brug. Der er desuden indført flere bøjningsoplysninger ved ordene (fx præsensformer ved verberne), og flere opslagsord indeholder oplysninger om sammensætningsformer. Opslagsord der

kan deles, er endvidere forsynet med forslag til orddeling.

Det næste nummer af Nyt fra Sprognævnet, der udkommer i marts 2013, bliver et temanummer om den nye retskrivningsordbog. Her kan man læse om ord der er kommet ind i ordbogen, om ord der er taget ud, om ændrede stoveformer og ordformer, om ændringer i retskrivningsreglerne, om arbejdet med ordbogen og meget mere.

Læs mere om den nye udgave af *Retskrivningsordbogen* på www.dsn.dk.

Dansk Sprognævn: Retskrivningsordbogen, 4. udg., 2012. Alinea A/S 2012. 1056 sider. Ca. 150 kr.

Ordbogen er også tilgængelig på www.dsn.dk og på www.sproget.dk.

SPØRGSMÅL OG SVAR

Skamros

SPØRGSMÅL: Min kæreste og jeg diskuterer ordet *skamros*. Er det godt eller dårligt hvis man bliver skamrost?

SVAR: I den traditionelle sprogbrug er det dårligt. Ordbog over det danske Sprog (bind 19, 1940, www.ordnet.dk/ods) forklarer *skamros* som 'overdreven, ufortjent ros, som ydes af spot ell. (især) i ukritisk beundring, behagelyst, haab om fordel olgn.' Denne betydningsforklaring findes også i de nyere betydningsordbøger. Politikens Nudansk Ordbog med etymologi (4. udg., 2010) oplyser således at *skamros* bruges i betydningen 'overdreven, ufortjent og ukritisk ros', og Den Danske Ordbog (www.ordnet.dk/ddo) skriver tilsvarende at *skamros* har betydningen 'overdreven, ofte ufortjent ros fx fremført i ukritisk beundring eller for at behage eller håne nogen'.

I den faktiske sprogbrug er det dog ikke svært at finde eksempler på at *skamros* og *skamrose* bruges når der er tale om stor og fortjent ros. I gratisavisen metroXpress kunne man fx den 11. april 2012 læse at København var blevet "skamrost af en journalist fra den britiske avis The Guardian". Af artiklen fremgår det at journalisten "fremhæver hovedstaden som grøn by og især roser cyklismen, madkulturen og de mange grønne områder". Her er rosen altså tydeligvis fortjent. Og da

Forbrydelsen III havde premiere på DR i september 2012, kunne man i en lang række medier efterfølgende læse at tv-serien var blevet skamrost af anmeldere i både ind- og udland. Det viste sig at betyde at serien havde fået stor og berettiget ros. At der er tale om en sprogbrug i fremgang, understøttes endvidere af at "læsernes redaktør" d. 22.9.2012 i rubrikken "Fejl og Fakta" i Politiken må indrømme at det "er yderst sjældent, vi bruger ordet [dvs. *skamros*] i dets eneste officielle betydning, som stadig er overdreven, ofte ufortjent og ukritisk ros". I betydningen 'meget stor ros' er *skamros* desuden optaget i Den Danske Netordbog på www.ordbogen.com. Ordbogen advarer dog om at denne brug af ordet "kan føre til misforståelser" og derfor ikke kan anbefales. I norsk synes *skamrose* i øvrigt at have undergået en tilsvarende betydningsudvikling.

Hvordan den nye (positive) betydning af *skamrose* er opstået, skal vi ikke kunne sige med sikkerhed. I den traditionelle betydning af ordet er det forbundet med skam at blive rost (for) meget, men mange sprogbrugere opfatter tilsyneladende ikke førsteledet i *skamros* som substantivet *skam*. I stedet kan man gætte på at de drager paralleller til ord som *skambide* ('skade eller mishandle voldsomt ved bid') og *skamskænde* ('ødelægge, beskadige eller forringe fuldstændig'). Hvis man fokuserer på det

”voldsomme” i disse ord, er der jo ikke langt til at lade *skamrose* betyde ’rose voldsomt eller meget’.

En anden mulighed er at *skam-* tolkes som et rent forstærkende element. Sådan kan *skam-* siges at fungere i en række (nyere) sammensætninger. Nogle eksempler:

Bandet .. har fået skampillet sangen There’s A Place på P3 og ellers opbygget et solidt livepublikum på rekordtid (GAFFA februar 2003).

Mine ambitioner er at få firmaet til at køre, at score kassen, blive skamtusset og få nogle børn, der kan huske mig. Men min kæreste eller kone skal ikke være tatoveret (Politiken 17.4.1993).

.. selv om man har skamhørt både ’Sjælland’ (1994) og ’Fraklip fra det fjerne’ (2002) .. og overværet flere koncerter på den turne, som nu er dokumenteret på album, åbner der sig talrige døre, ja, universer i de 17 numre (Politiken 26.10.2003).

Han er desuden af en de ældste spillere .. med sine 29 år, men det forhindrer ham tilsyneladende ikke i at skamtæve alle sine modstandere for tiden (www.dailyrush.dk, 11.8.2011).

I citaterne har forleddet *skam-* nærmest betydningen ’voldsom, enormt meget’ eller lignende, og det kan være en medvirkende årsag til at de nye betydninger af *skamros* og *skamrose* er opstået.

JNJ

Smuksak

SPØRGSMÅL: Jeg faldt over ordet *smuksak* i dagbladet Politiken i maj måned. Jeg havde aldrig set det før, men en tur på Google viste at det var ret almindeligt på nettet. Hvad er baggrunden for ordet, og hvor længe har det været brugt?

SVAR: Ordet er ikke ganske nyt, det ældste citat vi kan finde, er fra 1999 hvor sammenhængen viser at ordet nok er veletableret idet det bruges uden særmarkeringer som gåseøjne, i kursiv eller med *såkaldt* foran. Disse særmarkeringer er ofte almindelige ved helt nye ord. Ordet er dog meget mere almindeligt fra 2010 og til nu. Ordet *smuksak* bruges om en smuk kvinde, en skønhed, men også om andet smukt, fx en blomst, et spædbarn:

Seriens smuksak er den unge tv-journalist Katrine Fønsmark spillet af Birgitte Hjort Sørensen. Hun ligner dog noget med en spiseforstyrrelse, mener Ekstra Bladets anmelder (Politiken.dk 27.9.2010).

Endvidere er der en vovet sidebetydning i en række af de eksempler som vi har set, fx

Rasmus Seebach og komiker Mikael Wulff har begge nydt godt af dem. Og selv er smuksakken Julie Zangenberg også ovenud tilfreds med sine bryster - selv om de hverken kan konkurrere med Linse Kesslers eller Anni Fønshøjs (Se og Hør online.dk 3.11.2011).

Ordet er dannet af *smuk* + *sak*, men selv om det ser ligetil ud, er det dog en usædvanlig dannelse fordi *-sak* i dag må anses for at være en

uproduktiv afledning. I Retskrivningsordbogen fra 2001 er der således kun *tyksak* og *skrubsak* med – og *skrubsak* med betydningen 'uroeligt, voldsomt barn' er næppe meget brugt mere, fx er der – med alle forbehold for googlelingvistik – 1760 eksempler med *skrubsak*, mens *smuksak* popper op med 47.900 eksempler. Afledningen *-sak* er det samme ord som *sæk* 'pose', men bruges i en række sammensætninger som en personbetegnelse. Ordbog over det danske Sprog har blandt andet *bumsak* 'trivelig, fed person', *klumpsak* 'lille klodset, tyk person' (barn), og *lapsak* 'nedsættende betegnelse for en fattig eller udygtig person, en stodder eller løjser'. I Ømålsordbogen finder man *fræksak* 'fræk mand', og det ser ud til at have et moderne liv, ofte i en vovet betydning, fx

Hun er en lille fræksak, den tidligere spice girl Mel B. - aka Scary Spice. Ikke alene flasher hun sin bodybuilder-stramme krop i tide og utide, den 34-årige sangerinde er heller ikke nærig med detaljerne hjemme fra dobbeltsengen (Urban.dk 9.6.2009).

Eller positivt, fx

men han [en hund] er den sødeste lille fræksak ... han er en kæmpe stor kærlighedsbombe lige fra han kom, har vi elsket at have ham i nærheden. (www.hundegalleri.dk/gal_visbil.aspx?ID=42149)

Hvor de tidligere betegnelser alle er forbundet med noget nedsættende, er *smuksak* (og *fræksak*) forbundet med et neutralt eller positivt indhold, og derved adskiller de sig også fra de gamle ord.

PJ

Generelle abonnementsvilkår

Levering

Nyt fra Sprognævnet udkommer 4 gange om året, i marts, juni, september og december. Hvis du midt i måneden endnu ikke har modtaget bladet, bedes du henvende dig til Dansk Sprognævn for at få tilsendt et erstatningseksemplar.

Betaling

Abonnementet betales forud, og opkrævning sker i januar, enten ved at Dansk Sprognævn sender dig et indbetalingskort (til betaling på posthuset, i banken eller via netbank) eller via BetalingsService (BS).

Som ny abonnent modtager du de numre der er udkommet i indværende år, samt et indbetalingskort for et fuldt årsabonnement.

Pris

Prisen er 100 kr. om året. Du betaler for et år ad gangen, så selvom du opsiget dit abonnement midt på året, vil du stadig modtage og betale for resten af årets udgivelser.

Varighed og opsigelse

Abonnementet løber indtil du opsiget det skriftligt, enten per brev eller mail. Seneste frist for opsigelse er 10. december. Det er ikke gyldigt opsigelse blot at undlade at betale. Ved opsigelse af abonnementet skal du huske selv at opsiget en evt. betalingsaftale med BS.

Flytning

Flytning skal du meddele per telefon, mail eller brev. Ved henvendelser om abonnementet skal du have dit abonnementsnummer klar.

Nyt fra Sprognævnet

2012/4 · december

På beløbet eller lige på? 1

Vandrende benpølse 9

NYE BØGER

Retskrivningsordbogen 2012 12

SPØRGSMÅL OG SVAR

Skamros 13

Smuksak 14

Næste nummer udkommer i marts 2013

Ansvarshavende redaktør: Sabine Kirchmeier-Andersen

Redaktionssekretær: Jørgen Nørby Jensen

ISSN 0550-7332

Layout: Falcon Grafisk Design · Dtp: Jannerup A/S

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 100 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement hos Sprognævnet.

Udsigtede artikler og artikler med initialer giver udtryk for Sprognævnets mening. Artikler med navn giver ikke nødvendigvis i enhver henseende udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

Abonnement mv.:

Telefon: 33 74 74 09 eller
moerch@dsn.dk

Spørgetelefon: 33 74 74 74

(Mandag-torsdag 10-12 og 13-15)

www.dsn.dk

www.sproget.dk